

SZKÁROSI ENDRE

A svéd út

Lehet, hogy minden São Paulóban kezdődött? A II. világháború pusztításai Európában még beárnyékolták az ötvenes éveket, miközben a nem-hadszintér amerikai kontinens ebben az időben már örületes tempóban fejlődött. Aminek következményeként azok az új tapasztalatok, amelyeket „fogyasztói társadalom”-ként, „neokapitalizmus”-ként, a „pénz dikataturája”-ként, nem sokkal később „tömegtársadalom”-ként és a „tömegmédiá” (*massmedia*) nyomásaként éltek meg az észak-, de egyes dél-amerikai társadalmak, így a brazil is, kiváltották e viharosan gyors változások kritikáját is. Emlékezetes a beat-költők lázadása (középpontjában Allen Ginsberg korszakos *Üvöltésével*) és radikális kivonulása a társadalomból, de érdekes módon a Braziliában rajtoló konkrét költészet kritikai tartalmi is hasonló forrásból erednek.

A háború utáni évtizedek Európájának irodalmi-művészeti avantgárdja, bár sok pontból ered, időben egyik első dokumentumaként a svéd Öyvind Fahlström konkrét költészeti kiáltványát kínálja, s nem sokkal később a svéd avantgárd nemzetközileg is meghatározó hullámaként útnak indul a svéd hangköltészet, amely a harmincas években alapított kísérleti rádióstúdiót, a Fylkingen Studiót veszi birtokba, s állítja a költészet hangi kiterjesztésének szolgálatába. Ebben a revelációt a stúdiótechnika beépítése jelenti a költői kifejezés eszköztárába, egyúttal és ezen túlmenően a nyelvi gondolkodás és a műformálás centrumába is illesztve azt.

De vissza Fahlströmhöz! A konkrét költészet látszólag a világ három pontján keletkezik szinte egyazon történeti pillanatban, valamikor 1953-ban és/vagy akörül. Fahlström bejelentkezésével nagyjából egyidőben kezd bontakozni az – Ezra Pound egy versének furcsa szavával elnevezett – Noigandres csoport költői aktivizálódása és konkrét költészeti poétikájának formálódása. Haroldo és Augusto de Campos, Décio Pignatari, Lino Grünwald és társaik ugyanis a művek formálása mellett fontos kiáltványokban, művészi programírásokban fejtik ki elveiket. Ugyanakkor Svájcban Eugen Gomringer már 1953-ban megjelenteti *Konstellationen* című korszakos könyvét, amelyet a konkrétisták és nyomukban az irodalom- és kultúra-történet is a konkrét költészeti mozgalom első releváns megnyilatkozásának tekint. Gomringer ekkor még nem közöl poétikát, csak költői gyakorlatot nyit meg. Hamarosan azonban Max Bense kezdeményezésére – aki konkrét költészeti aktivitása mellett a kultúraelmélet és a tudományfilozófia meghatározó szaktekintélye is egyben – a Max Bill alapította Ulm School of Designban Gomringer és a brazil költők már együtt gondolkodnak.

És itt lép a képbe egy érdekes tény: Öyvind Fahlström São Paulóban született, de szülei már a háború éveiben Svédországba küldik egy rokonhoz. Ismert-e valakit a leendő, elsősorban épp a legnagyobb brazil városban élő konkrét költők közül? Nem valószínű. Tanúja volt-e azoknak a finom rezgéseknek, amelyekből későbbi kollégái rengéseket keletkeztettek? Ki tudja? Fahlström kiáltványa nem témákkal, nem tartalmakkal foglalkozik, nem azokból bontakoztatja ki poétikáját, hanem a nyelvhez magához és az abból kibontakoztatható kifejezéshez nyúl radikálisan, mintegy új-avantgárd módon értelmezve újra és teremtve tovább a dadaizmus nyelvpoétikáját, amely a jelentésről, a szemantikai értelmezhetőség korábban inherens esztétikai normájáról lemondott (megszabadult tőle).

Fahlström jelentős képzőművészeti tevékenységet is folytat, a későbbiekben a pop art irányába mozdul, majd ki is költözik az Egyesült Államokba, ahol Robert Rauschenberg baráti támogatásával ismert festő és konceptuális művészeti aktor lesz, amíg korai halála életművét le nem zárja.

A meghatározó svéd (észt, litván, dán) hangköltők, akik előbb-utóbb, többé-kevésbé, hosszabb-rövidebb ideig a Fylkingen Studio körül csoportosultak, vagyis Lars-Gunnar Bodin, Sten Hanson, Åke Hodell, Bengt Emil Johnson, Ilmar Laaban és mások a nyelvi térbe az elektronikus technika eszközeivel hatoltak be, és alakították azt a költői kifejezés új lehetőségeit kidolgozva. Az emberi hang, a beszéd akusztikai paramétereinek (hangmagasság, hangerő, hangszín, dinamika, ritmus stb.) a stúdiótechnika kínálta lehetőségek szerinti alakítása, hangszerelése olyan dimenziót és utat nyitott meg a költészet előtt, amelyet a konkrét és elektronikus zene (Edgar Varèse, Pierre Schaeffer, Pierre Henry és mások) nemrég vett birtokba. Ebben a dimenzióban már lehetőség nyílt a költészet rituális szerepének újbóli birtokbavételére (Sten Hanson), és a stúdiótechnikának a közvetlen emberi, illetve természeti környezetbe való kitelepítésével (például Bengt Emil Johnsonnál vagy Åke Hodellnél) már-már egy ambientális költészeti gyakorlati kialakulásáról beszélhetünk. A svéd hangköltészet hatása képletesen párhuzamba állítható a több forráspontból eredő konkrét költészeti felfogás és gyakorlat hatásával: irányt szabott a nemzetközi kulturális térben, és a stockholmi, majd torontói nagy nemzetközi hangköltészeti fesztiválokban a többi nagy, alternatív utakon járó amerikai, kanadai, angol, francia stb. költő társíthatta törekvését a fylkingeni úttal.

A hatvanas években bekövetkező kulturális és társadalmi robbanás során döbbenetes erővel nyíltak új utak a művészetben, az irodalomban, a kultúrában és a társadalmi aktivitásban, az úttörés már nem feltétlenül Braziliában, Svájcban vagy Svédországban történt. De az avantgárd potenciálja mind e helyeken erős maradt, és kiterjedt más művészeti ágakra is. Ki ne ismerné a svéd heavy metal úttörőit (az ismertebbek közül, mondjuk, a Clawfingert, az elszálltabbak közül, mondjuk, Fredrik Thordendalt)? A zöreijenei (*noise*) gondolkodás meghatározó alakítóit, amelyen az Ultrahang Fesztiválon nemrég Budapesten járt Carl Michael von Hauswolff?

És a svéd avantgárd folyamatos értelmezésére szerencsés módon olyan kiváló kutatók vállalkoztak és vállalkoznak, nem egyedül, mint Jonas Ingvarsson vagy Jesper Olsson.

Ebből a folyamatos, élő összképből kínál most a Magyar Műhely egy részlegesen bár, de reprezentatív összeállítást a magyar olvasó számára, aki minderről sajnálatosan keveset tudhat. A magyar irodalom- és kultúratudománynak – érthető módon – nem áll a középpontjában a svéd jelenség. És – ami már baj – hát ha még az ráadásul avantgárd is?